MONTECILFONE - ARGUMENTE MBI KËNGËN POPULLORE

Gioacchino DESIDERIO

Studiues i gjuhës dhe kulturës arbëreshe gekmar.gd@gmail.com

Abstrakt

Ky punim trajton shkurtimisht disa çwshtje tw librit "Montecilfone. Argumente mbi Këngën Popullore" ("Montecilfone – Argomentazioni sul Canto Popolare". 2025),[1] me një kushtim horws dhe dialektit arbëresh që flitet në Montecilfone (Munxhufuni). Studimi do të trajtojë shkurtimisht disa aspekte historike dhe veçori gjuhësore të komunitetit arbëresh të Montecilfones dhe do të ndalet te regjistrimet e para nw arbwrisht të Domenico Peta-s (4 tetor 1907) realizuar nga Milan Rešetar. Regjistrimi fillon me *dy poezi dhe një prezantim*; vijon me *Hyrjen me shënime historike, etnike, rituale dhe të migrimit*; mw pas jepen *Shënime gjuhësore (alfabeti, gramatika, monoftongimi, kuriozitete*) dhe mbyllet me *Këngë popullore - Gjurmët, regjistrimet Ph653 dhe Ph654*. Ky studim mbështetet në kërkime të kryera në terren dhe regjistrime onlajn mbi temat e trajtuara, duke arritur në marrjen e drejtpërdrejtë të skedarëve MP3 të regjistrimeve, dëgjimin personal në lidhje me komentet dhe analizat, si dhe riprodhimin e tyre gjatë prezantimit të këtij punimi në Edicionin e 43-të të Seminarit Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare në Prishtinë (gusht 2025) dhe gjatë prezantimit të librit në Montecilfone.

Fjalë kyçe: *Montecilfone, gjuha, arbërisht, kënge populor, regjistrime 1907*

.

Abstract:

This report follows, as a synthesis, the work Montecilfone – Arguments on Popular Songs (Montecilfone – Argomentazioni sul Canto Popolare), with a dedication to the city (hora) and the native language: the Arbëresh dialect spoken in Montecilfone. The objectives of this paper are to briefly summarize some historical aspects and linguistic features of the Arbëresh community of Montecilfone and to comment on the first direct recordings of an Arbëresh speaker (Domenico Peta), dated October 4, 1907, who lived in the same municipality, made at that time by Milan Rešetar. The report is structured as follows: Preface with two poems and an introduction; Introduction with historical, ethnic, ritual and migration notes; Linguistic notes (alphabet, grammar, monophthongism, curiosities); Folk songs - Traces, recordings Ph653 and Ph654. The report was supported by field and online research on the topics covered, which also led to the direct acquisition of MP3 files of the recordings, personal listening for comments and analysis, and their reproduction during the presentation of the paper at the 43rd International Seminar on Albanian Language, Literature and Culture in Pristina and during the book launch in Montecilfone.

Keywords*: Montecilfone, arbërisht, language, popular songs, recordings 1907.*

.

1. Hyrje

Kënga Popullore - Gjurmët. Regjistrime Ph653 e Ph654

Pse gjurmët? Për këtë ëndërr time, mora frymëzim nga tri gjurmë:

A - E dhëna e parë m'u vu në dukje rastësisht në një postim në rrjetet sociale, gjatë kërkimit tim tani të përditshëm dhe të interesuar për gjithçka që lidhet me botën arbërishtfolëse (gjuhët, historitë, letërsia, zakonet, traditat, ritet, origjina, etj.). Në fakt, prillin e kaluar 2025, hasa në një postim që raportonte dhe nxirrte në pah njoftimin e Fakultetit të Filologjisë të Universitetit të Prishtinës "Hasan Prishtina". (Drejtoresha Prof. Dr. Lindita Sejdiu) për Seminarin e 43-të Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqipe (18-29 Gusht 2025). Instinktivisht, ndoqa gjurmën e parë dhe, pasi u konsultova me një mësues albanologjie në Itali, vendosa të

[1] Autori: "Montecilfone – Argomentazioni sul Canto Popolare". 2025.
The author: "Montecilfone – Argomentazioni sul Canto Popolare". 2025.

https://doi.org/10.62792/ut.icfra.y2026.i2.pp112

regjistrohesha në kurs (Kursi Bazë) në mënyrë që të shfrytëzoja njëkohësisht mundësinë për të prezantuar një vepër mbi Montecilfonen dhe këngët popullore.

B - Aroma e gjurmës së dytë më erdhi nëpërmjet Prof. Francesco Altimari, një profesor i njohur dhe i shquar i gjuhës dhe letërsisë shqipe në Universitetin e Kalabrisë që nga viti 1992, anëtar nderi i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë (2006) dhe anëtar i jashtëm i Akademisë së Shkencave dhe Arteve të Kosovës (2008). Profesor Altimari, një figurë e shquar dhe e vlerësuar në këtë fushë, me të cilin pata nderin dhe kënaqësinë të bashkëpunoja, megjithëse në mënyrë margjinale, në projektin MOTI I MADH" - Ritet e Pranverës Arbëreshe - propozim për nominim në UNESCO, është gjithashtu i përfshirë në projektet Atlasi Gjuhësor Arbëresh, Fjalori Digjital i Arbëreshëve Letrarë dhe A.L.A.R.I.C.O. Një ditë, shoqëruar me urimin "Kam një surprizë për ty, Xhakin", Prof. Altimari më dërgoi, me nismën e tij, artikullin e Glaser Elvira dhe Breu Walter (2010) - "Stimmen der Vergangenheit: Die ältesten albanischen Tonaufzeichnungen" (Zëra nga e kaluara: Regjistrimet audio më të vjetra arbëreshe), të botuar në "Zurich Open Repository and Archive", Universiteti i Cyrihut. U shtanga, me habinë time të madhe, gëzimin dhe mirënjohjen time të pafundme, kur zbulova se regjistrimi më i vjetër audio, dokumenti i parë zanor i mbledhur në gjuhën arbëreshe, është në të vërtetë nga dialekti i Montecilfones! I regjistruar më 04 tetor 1907, nga zëri i një folësi arbëresh nga Montecilfone. Një thesar i vërtetë! U zhyta në kërkimin e gjurmës së çmuar, e cila rezultoi shumë e frytshme. Pasi u përpoqa ta gjeja materialin në internet, por pa sukses, i dërgova një kërkesë zyrtare drejtpërdrejt Arkivit Fonografik të Akademisë Austriake të Shkencave (Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), kujdestar i regjistrimeve dhe transkriptimeve përkatëse. Pas kërkesës sime, mora një përgjigje të shpejtë, të sjellshme dhe profesionale nga sekretariati i Arkivit, e cila më konfirmonte se kërkesa ime ishte pranuar.

C - Gjurma e tretë, padyshim, ka të bëjë me dy pistat materiale dhe aktuale që lidhen me fonogramet e regjistruara, të cilat, sapo i mora në zotërim, munda të filloja t'i analizoja përmes një dëgjimi fillestar dhe, më pas, me studime të ndryshme të thelluara të përsëritura me shpejtësi dhe intensitete të ndryshme volumi. Kjo ndodhi derisa arrita të përvetësoja plotësisht të gjithë përmbajtjen e incizimeve, nga këndvështrime të ndryshme (leksikore, poetike, muzikore etj.), duke u ndihmuar shumë në këtë nga natyra ime si folës amtar i gjuhës arbëreshe dhe nga njohuritë e mia relative të leximit dhe shkrimit.

1.1 Milan Rešetar (regjistrime të datës 04.10.1907).

Më 4 tetor 1907, gjuhëtari Milan Rešetar (Dubrovnik 1860), një njeri me kompetenca të larta dhe të njohura, qëndroi në Acquaviva Collecroce në Molise (më parë Abruzzo dhe Molise), një rajon i vogël në Italinë qendrore-jugore, për të studiuar, hulumtuar dhe regjistruar kroatishten molisan (të folur në Acquaviva). Nga një "rastësi fatlume", atë ditë, gjatë regjistrimit të dëshmive të disa banorëve që flisnin kroatishten molizane, ishte i pranishëm dhe i regjistruar nga Rešetari Domenico Peta Gennaro, 66 vjeç (1841-1939 Ming Peti), i lindur në Montecilfone (Munxhufuni), nga një baba arbëresh nga Montecilfone dhe një nënë italiane nga Salcito (CB), Sekretar Bashkiak në Acquaviva, që fliste arbërisht.[2] "Regjistrime më të vjetra të njohura të një varianti shqip vijnë nga zona kulturore italo-shqiptare, më saktësisht nga fshati Molize i Montecilfones (Munxhufuni në ortografinë moderne të shqipes, Munÿufýne në protokollin Rešetar), i vendosur në bregun e majtë të lumit Biferno, jo shumë larg nga Akuaviva".[3] Prodhuar atë ditë në Akuaviva Kolekroçe. Regjistrimet PH 653 dhe PH 654 mbahen në Arkivin Fonografik Shtetëror të Vjenës. Në përgatitje të kësaj pune, kërkova një kopje të dy skedarëve në format MP3, së bashku me kopje të fletëve të transkriptimit. Arkivi, siç u përmend, e miratoi

[2] Elvira Glaser, Walter Breu: "Stimmen der Vergangenheit: Die ältesten albanischen Tonaufzeichnungen von 1907, 1914 und 1918 aus Wiener und Berliner Archiven". 2010, Art. nr. 6.
[3] Matteo Giorgio Di Lena: "Gli Albanesi di Montecilfone". 1972, fq. 67

menjëherë dhe pozitivisht kërkesën time, dhe tani unë zotëroj dokumentacion të vlefshëm të dobishëm për analiza dhe komente. Është e nevojshme, këtu, të kujtojmë dhe t'i referohemi artikullit të ekspertëve W. Breu / E. Glaser "Zërat e së kaluarës: Regjistrimet më të vjetra zanore shqipe të viteve 1907, 1914 dhe 1918 nga Arkivat e Vjenës dhe Berlinit", për analizën e thelluar të nevojshme që lidhet me analizën e tyre tashmë shumë në kohë dhe profesionale. Nga ana ime, do të përpiqem të bëj një transkriptim personal, bazuar në ndjeshmërinë time, pasi t'i kem dëgjuar vazhdimisht dhe me shumë kujdes dy regjistrimet. Së bashku me një analizë, megjithëse amatoreske, dhe me shtimin e disa shënimeve dhe kurioziteteve të lidhura ngushtë me njëra-tjetrën. Regjistrimi Ph 653 është i një cilësie të pranueshme, ndërsa regjistrimi Ph 654 përmban disa pasazhe pothuajse të padeshifrueshme.

Natyrisht, cilësia e regjistrimeve të asaj periudhe dhe koha që ka kaluar duhet të merren parasysh. Z. Domenico Peta Gennaro, djali i Antonio Peta dhe Di Salvo Secondina, ishte një figurë shumë e rëndësishme për Bashkinë e Montecilfones, si dhe një pikë referimi për banorët e kohës. Ai mbahet mend edhe sot për rolin e tij si Sekretar i Qytetit, të cilin e kreu për shumë vite në shërbim të komunitetit dhe familjeve të tij të shquara.

Ai i përkiste një familjeje fisnike nga klasi, por edhe me status të lartë shoqëror nga profesioni. Mbiemri Peta është *"...një mbiemër shumë fisnik shqiptar: në këngët shqipe lavdërohet Nik Peta, një hero i guximshëm përkrah Skënderbeut*"[4]

Domenico kishte tre fëmijë: Peta Ida (1878-1945) Peta Ettore Oreste (23 tetor 1880 - 19 maj 1965), Peta, Ester Elisa Secondina (1886-1976). Unë personalisht e njihja Ester Elisa Secondina-n, "Zonjushën Secondina", siç e quante i gjithë qyteti, sepse ajo mbeti e pamartuar. Ajo ishte një njeri vërtet i mrekullueshëm, i sjellshëm, i sjellshëm dhe i kulturuar. Ajo gjithmonë vishte fustane të bukura të zbukuruara me dantella dhe rrobe, dhe mbante një ombrellë dielli, një shenjë e qartë e një niveli të lartë arsimimi që u bë markë tregtare e familjes. Në pleqëri ajo bëri një jetë të vetmuar dhe të moderuar.

Familja Peta nuk ka pasur vazhdimësi brezash: vetë "Zonjusha" Secondina ishte anëtarja e fundit e familjes. Pas vdekjes së saj, ajo ia la ndërtesën familjare si trashëgimi Kurisë Episkopale të Termolit; shtëpia, e rinovuar më pas, u përdor nga prifti si seli e Shtëpia e Famullisë. Në Montecilfone, thëniet "je veshur si Domenico Peta" (U veshe gjall Ming Peti), "ti flet si Domenico Peta" (Flet gjall Ming Peti), "je si Secondina" (Je gjall Sëcundinja) përdoren ende sot për t'iu referuar sjelljeve, mënyrave të të folurit, qëndrimeve, mënyrave të veshjes, të një standardi të mirë, të rafinuar, me stil.

1.2 Protokolli i Fonogramit Ph 653

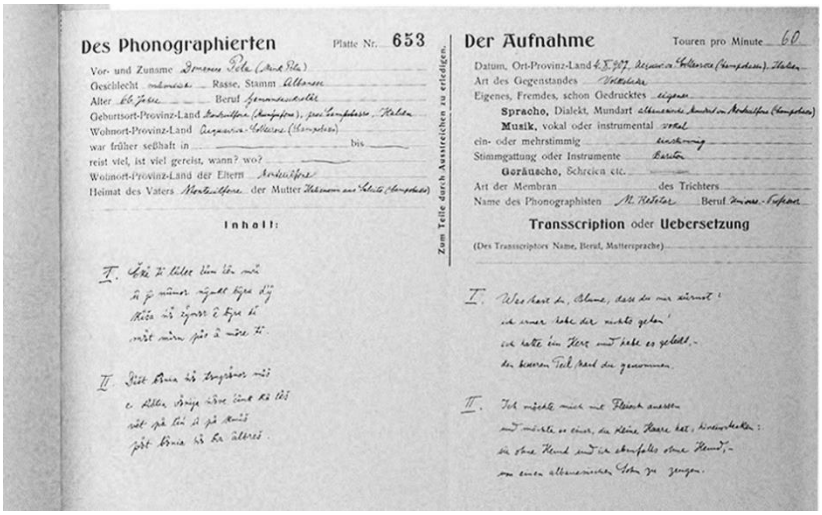
Des Phonographierten Platte Nr. 653

Vor- und Zunsme Domenico Peta (Ida Pta)

Geschlecht männlich Rasse, Stamm Albanese

Alter 66 Jahre Beruf Gemeindesekretär

Geburtsort-Provinz-Land Montecilfone (Campobasso) Italien

Wohnort-Provinz-Land Acquaviva Collecroce (Campobasso)

war früher selbhalt in bis

reist viel, ist viel gereist, wann? wo?

Wohnort-Provinz-Land der Eltern Montecilfone

Heimat des Vaters Montecilfone der Mutter Ururano nei Sannio (Campobasso)

Inhalt:

I. Është i lehtë kur ke mbë
A je mësuar ngjatë kjo dë
Këto të fjalë e kjo të
mësë mirë për ti mirë të.

II. Sitë Bona të dregërvë më
e Allë, Dritja dhe Lirë të Dë
sitë për të të të Mirë
për Bona të Të Albërë.

Zum Teile durch Aussteichen zu erledigen.

Der Aufnahme Touren pro Minute 60

Datum, Ort-Provinz-Land 4.X.907, Accadia (Foggia) Italien

Art des Gegenstandes Volkslied

Eigenes, Fremdes, schon Gedrucktes eigenes

Sprache, Dialekt, Mundart albanesisch-Arbëresh in Acquaviva (Campobasso)

Musik, vokal oder instrumental vokal

ein- oder mehrstimmig einstimmig

Stimmgattung oder Instrumente Bariton

Geräusche, Schreien etc.

Art der Membran des Trichters

Name des Phonographisten M. Hebeler Beruf Privat-Professor

Transscription oder Uebersetzung

(Des Transcriptors Name, Beruf, Muttersprache)

I. Weshalb du, Blume, dass du nur wächst
in einer Nacht der nichts gehn'
und hatte kein Herz und hatte es gebrochen,
den besten Teil hast du genommen.

II. Ich möchte mich mit Blumen ausstaffieren
und möchte so eine, die keine Farbe hat, hinwerfen:
die ohne Hand und die ohnefalbe ohne Hand
von einem albanesischen Leben zu singen.

[4] Matteo Giorgio Di Lena: "Gli Albanesi di Montecilfone". 1972, fq. 67

Kënga e parë origjinale (arbësh)	Kënga e parë origjinale
Çë ke ti lulez çë më qen mëri.	Ç'ke ti lulez që më mban mëri?
Çë ke ti lulez çë më qen mëri.	Ç'ke ti lulez që më mban mëri?
U i miri nëng të bëra gjë.	Unë i miri nuk të bëra gjë.
U i miri nëng të bëra gjë.	Unë i miri nuk të bëra gjë.
Kisha një zëmër e e bëra di.	Kisha një zemër dhe e bëra dy.
Më të mirën pis a more ti.	Më të mirën pjesë e more ti.
Kisha një zëmër e e bëra di.	Kisha një zemër dhe e bëra dy.
Më të mirën pjis (pjes) a more ti.	Më të mirën pjesë e more ti.

Kënga e ditë origjinale (arbësh)	Kënga e dytë origjinale
Dish të bënja një manjatë mish.	Do të doja të haja një vakt me mish
Dish të ja vunja njëve(t) çë ngë ka leshe.	Do të doja ta vija një vetë që nuk ka flokë
Dish të bënja një manjatë mish.	Do të doja të haja një vakt me mish
Dish të ja vunja njëve(t) çë ngë ka leshe.	Do të doja ta vija një vetë që nuk ka flokë
Vetë pa linje e u, u pa këmish.	Ajo pa linj dhe unë, unë pa këmishë.
Vet pa linje e u, u pa këmish.	Ajo pa linj dhe unë, unë pa këmishë.
Disht bënja një bir albëresh.	Do të doja të bëja një bir arbëresh.
Disht bënja një bir albëresh.	Do të doja të bëja një bir arbëresh.

I gjithë regjistrimi 653 zgjat një minutë e dyzet e shtatë sekonda (1:47).[5] Regjistrimi i këngës së parë zgjat 54 sekonda dhe përmban dy strofa të një kënge dashurie (me një dozë hidhërimi); këngëtari (Domenico Peta) ndryshon përsëritjen midis strofës së parë dhe të dytë. Përsëritjet kanë të bëjnë me secilin rresht të vetëm të strofës (rreshti 1 përsëritet dy herë dhe rreshti 2 përsëritet dy herë) në sekuencë; megjithatë, strofa e dytë përsëritet dy herë në tërësi. Nuk ka një model standard ose të paracaktuar, edhe sepse në këngën e dytë mund të gjendet një model krejtësisht i kundërt. Në këngën e parë, ndajfolja "nëng" përdoret për të nënkuptuar "nuk". Në përsëritjen e strofës së dytë, fjala "pis" (pjesë) shqiptohet me një diftong të mbuluar (pothuajse të detyruar) midis "pjis" dhe "pjes", pothuajse sikur për të futur një vetëkorrigjim, siç e kam thënë tashmë kur fola për monoftongizmin në Montecilfone. Strofat e pjesës së parë janë rikujtuar në mënyrë thelbësore në këngën nr. 12 të "Canti Lirici Monostrofi" (Këngët Lirike Njëstrofëshe) të marra nga Di Lena në veprën e tij të vitit 1972:

Çë ke, ti lule, çë më mban mëri e u i numër të bëra bëra gjë?
Kisha një zëmër e a bëra di e zëra më të mirën e t'a dhe.

Dallimet midis dy versioneve janë paraqitur më poshtë:

Çë ke ti lulez çë më qen mëri.	***Çë ke, ti lule, çë më mban mëri***
U i miri nëng të bëra gjë.	***e u i numër të bëra bëra gjë?***
Kisha një zëmër e e bëra di	***Kisha një zëmër e a bëra di***
Më të mirën pis a more ti	***e zëra më të mirën e t'a dhe.***

Z. Peta këndon "… *më qen mëri*" ndërsa Di Lena raporton "… më mban mëri". Nga njëra anë, përdoret "*U i miri*..." (unë i varfëri), nga ana tjetër, "e u i numër" me të njëjtin kuptim si unë i

[5] Transkriptimi i Rešetar me përkthim në gjermanisht. Protokolli i Arkivit Fonografik Shtetëror të Akademisë Austriake të Shkencave (Vjenë). Gjithashtu raportuar në Glaser Elvira/Breu Walter: "Stimmen der Vergangenheit: Die ältesten albanischen Tonaufzeichnungen von 1907, 1914 und 1918 aus Wiener und Berliner Archiven". 2010, pk. 2.1.1

varfëri; ndërsa termi "i miri" ka një kuptim më të përgjithshëm se unë i varfëri dhe përdoret në pjesën tjetër të botës arbëreshe, si dhe në gjuhën shqipe (i mjeri unë).

Fjala "numër", për aq sa di unë, përdoret në Montecilfone për të nënkuptuar "i varfër" si në kuptimin e gjendjes morale (misero me) ashtu edhe ekonomik, në kuptimin të varfërisë së vërtetë. Ka shumë të ngjarë që rrënja e fjalës të jetë "nëmë" (mallkim, urrejtje) dhe, për rrjedhojë, nëmër (numër) si "i mallkuari". Nga *"... e bëra di*" në (… a bëra di) e ndryshon përemrin "e" në "a" i cili, siç u përmend më lart në 3.2.2, është tipike në Montecilfone;

Z. Peta e thotë përemrin "e" vetëm në këtë kontekst, ndërsa, në fakt, në rreshtin tjetër ai thotë "*a mora*", siç e komentova tashmë kur fola për diftongjet. Për termin foljor "ho preso", Peta përdor "mora" dhe Di Lena përdor "zëra"; e para përdoret zakonisht si në arbëreshë ashtu edhe në shqip, ndërsa e dyta "zër" është varianti lokal i "zur o zun" (gjithmonë marr) që përdorim në Montecilfone. Së fundmi, duhet theksuar se Di Lena përdor një term arkaik për të nënkuptuar "Unë e dhashë" që nuk përdoret më sot: "t'a dhe" (t'a dhe), meqenëse termi në gjuhën e zakonshme është "t'a dhashë" (t'a dhashë).

Një version i ngjashëm i fragmentit raportohet edhe nga Lambertz.[6]

Çë ke ti lule, çë më klja, Mëri?	Çfarë ke, lule, që qan për mua, Mëri?
E u i miri ngë t bëra gjë.	Dhe unë, i mjeri, nuk të kam bërë asgjë.
Kisha një zëmër e bëra di.	Kisha një zemër dhe e bëra dy.
Mora më të mirën e ta dhe.	Mora më të mirën dhe ta dhashë ty.

Regjistrimi i këngës së dytë zgjat 53 sekonda. Kënga bie në zhanrin e këngëve humoristike, dhe jo vetëm kaq. Për sa i përket përmbajtjes, në këtë rast, z. Domenico Peta guxon të trajtojë dhe këndojë një temë që nuk është vetëm humoristike, por edhe qartësisht erotike dhe seksuale. Ai e bën këtë së pari duke përdorur kuptimin e dyfishtë "*Disht (dish të) bëja një manjatë mish*" (…. "një vakt me mish"), dhe më vonë, në një mënyrë më pak të rafinuar, por shumë më të qartë dhe shprehëse. Sipas mendimit tim, referenca ndaj dëshirës për të vazhduar prejardhjen kur ai këndon: "Disht bëja një bir albëresh" - "Do të doja të kisha një djalë arbëresh" nuk është e papërfillshme në analizë. Huazimi i fjalës "një manjatë" nga dialekti popullor i qyteteve fqinje italiane në kuptimin "një vakt, një banket" është i qartë. Nga pikëpamja gjuhësore e dialektit vendas, vlen të theksohet përdorimi i shprehjeve foljore "bënja" dhe "vunja"; në gjuhën popullore këto shprehje ishin dhe janë: "bëja" dhe "vjja". Kam një kujtim të gjallë të dëgjimit të termave të kënduar në këngë kur isha fëmijë (në vitet 1950), ndoshta nga anëtarë të një klase të mesme (krahasuar me gjuhën e përgjithshme të folur) si mësues, mjekë dhe punonjës; ky përdorim i veçantë mund të shpjegohet nga një prirje për t'u mburrur, ndoshta sikur të dallohesh përmes një të foluri më të rafinuar. Në fakt, Z. Domenico Peta, me origjinë nga dhe banor i Montecilfones ku ai kishte mbajtur tashmë pozicionin e sekretarit bashkiak, në kohën e regjistrimeve ishte një zyrtar i Bashkisë së Akuavivës me të njëjtin pozicion, ende në moshën e respektueshme 66 vjeç, dhe për këtë arsye i përkiste një klase të lartë dhe të kulturuar.

Në këtë fragment ndajfolja e mohimit shfaqet përsëri, këtë herë në formën "ngë", që përsëri do të thotë "nuk"; të dyja versionet, "nëng" dhe "ngë", në Montecilfone përdoren ende në të folurin e përditshëm, pa ndonjë rregull të veçantë dallues. Së fundmi, vini re fjalën "a**l**bëreshe", ku përdorimi i bashkëtingëllores "**l**" është qartësisht i dukshëm. Edhe pse ende përdoret shumë rrallë në kontekst, kjo bashkëtingëllore, me kalimin e kohës, është transformuar në një "**r**" brenda së njëjtës fjalë në Montecilfone. Rrënja "**al**" padyshim mbetet e vlefshme sot në komunitete të tjera, duke pasur të njëjtin kuptim gjuhësor si binjaku i saj "**ar**", për shkak të origjinës historike dhe madje edhe më të thellë të të dyjave: "**Ar**bëria" - "**Al**bania". Në Montecilfone ka versione të tjera të kësaj kënge, të përdorura në vitet në vijim

[6] Maximilian Lambertz: "Italoalbanische Dialektstudien". 1924, fq. 71

"Sa disht bëja një të ngrënur mish, disht të puthja nj herë, ngë do më lësh.
Një herë u disht shihja pa këmish, sa dish të bëja një të ngrënur mish.
Disht bëja një manjatë mish, disht haja një ghajdhur ma gjithë lesh,
një herë u disht shihja pishkuriq, bët bëja një djaletë ghalbëresh."[7]

Të dyja pjesët e fonogramit Ph653 kanë një strukturë poetike njëmbëdhjetërrokëshe (duke marrë parasysh rrokjet e heshtura), si në shumë kompozime të tjera lokale (përfshirë Di Lenën në librin e tij). Struktura muzikore duket e thjeshtë në përsëritjen e saj monotone, e cila duket se është baza e këngëve të tjera të ngjashme popullore në Montecilfone, me shtimin e disa variacioneve melodike domethënëse, por në përmirësim e sipër.

4.3 Protokolli i Fonogramit Ph 654.

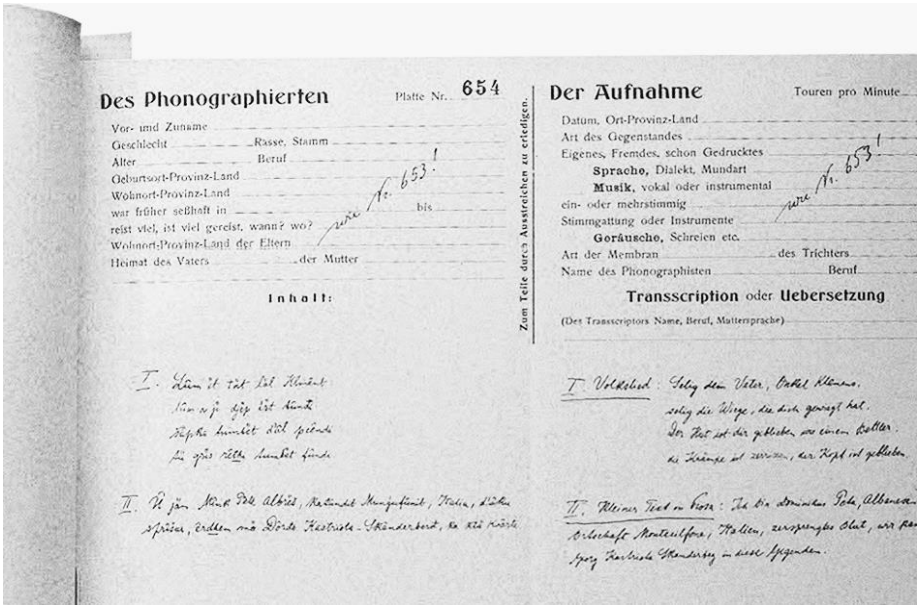

<u>Kënga e ditë origjinale</u> (arbësh)[8]

Lumi të t'at lal Klëmendi.
Lumi të t'at lal Klëmendi.
Lumi ai dip çë të tundi.
Lum'ai dip çë të tundi.
Shapëka të u mbet gjall pëcendi.
Shapëka të u mbet gjall pëcendi.
[…][Të u zgrisën vesht],
t'u mbet vetëm fundi.

<u>Kënga e dytë origjinale</u>

I bekuar qoftë babai yt, xhaxha Klement.
I bekuar qoftë babai yt, xhaxha Klement.
I bekuar qoftë ai djep që të lëkundi.
I bekuar qoftë ai djep që të lëkundi.
Kapelja jote mbeti si ajo e një lypësi.
Kapelja jote mbeti si ajo e një lypësi.
Të janë shqyer veshët,
të ka mbetur vetëm fundi.

<u>Peta prëzëntohet - origjinale</u> (arbësh)

U jam Ming Peti,
të katundit Munxhufunit, Italia.
Gjaku sprishur.
Neve na pruri Skanderbergu,
ossia Xhorxhi Kastrioti,
kaq vit prapa,

<u>Peta prezantohet – origjinale</u>

Unë jam Domenico Peta,
nga qyteti i Montecilfones, Itali.
Gjaku i shpërndarë
na solli këtu "Skanderbergu",
domethënë Xhorxhi Kastrioti,
shumë vite më parë,

[7] Matteo Giorgio Di Lena: "Shënime personale" 1994, fq. 146
[8] Elvira Glaser, Walter Breu: "Stimmen der Vergangenheit: Die ältesten albanischen Tonaufzeichnungen von 1907, 1914 und 1918 aus Wiener und Berliner Archiven". 2010, 2.2.2, pk. N. 1

e imi ka këta kuarte,	dhe ne jemi në këto vende,
e ngë mën'të dimi mosnjë nuticje	dhe nuk kemi dëgjuar njerëz
ta ata çë kur i lum(lërëm).	nga ata që kur i kemi lënë.

I gjithë regjistrimi i Ph654 zgjat një minutë e tridhjetë sekonda (1:30). Regjistrimi i pjesës së parë zgjat 52 sekonda, me një të metë të vogël midis sekondave të 42-të dhe të 48-të, ku të folurit është shumë i shpejtë, duke e bërë të vështirë për t'u kuptuar; megjithatë, nëse dëgjoni ngadalë, fjalët e transkriptuara mund të dallohen. Shfaqet një strofë e përbërë nga katër vargje (secila përsëritet dy herë), që evokon një lloj lavdërie për një person (një burrë), me një fund të hidhur/shaka; dy vargjet e para e lavdërojnë personin, duke bekuar si babanë (lal Klëmendi) ashtu edhe djepin që e përkundi atë (ai dip çë te tundë). Bekimi i një të dashuri përmes bekimit të figurave të tjera (njerëzve ose gjërave) me të cilët ai është i lidhur, siç janë mamia, partnerët e pagëzimit, djepi, prindërit dhe vetë i dashuri/e dashura, është tipik në Montecilfone dhe në komunitetet arbëreshe të Molizes. Më poshtë është një varg nga një këngë popullore nga Montecilfone, të cilën e mbaj mend përmendësh dhe që më sjell ndërmend kuptimin e asaj që u tha. Zakoni është marrë dhe riprodhuar edhe në kompozime të tjera.[9]

Sa dish të bëja një barkete rami,	Do të doja të ndërtoja një varkë bakri,
ta pëskur dish'të veja u ka lumi.	dhe do të doja të shkoja për peshkim në lumë.
Ka gjshti i vogël të ka hje djamandi,	Diamanti të zbukuron gishtin e vogël
e qoftë bakur dipi çë të tundi.	dhe i bekuar qoftë djepi që të lëkundi.
Qoftë bakur mamja cë të lajti,	E bekuar qoftë mamia që të lau
qoftë bakur "Shën'jani" cë të pagësojti.	dhe i bekuar qoftë kumbari që të pagëzoi.
E qoftë bakur jat'ëm e dhe it'at	E bekuar qoftë nëna jote dhe babai yt,
e lumi u çë të marr pë namuratë.	dhe i bekuar jam unë që të marr për të dashur.

Një koment për fjalën "hje" është i nevojshëm sepse termi, përveçse do të thotë "hije", për ne merr kuptimin shumë intensiv të hijeshi-elegancë-sqimë-bukuri kur themi "të bën hje" (të hijeshon, të zbukuron, të bën të hijshëm, të bën elegant) ose "ka hje" (ka hir, ka bukuri, ka hijeshi, ka elegancë). Unë besoj se intensiteti dhe thellësia domethënëse e konceptit mund të lidhen me imazhin e një burimi drite, i cili, duke ndriçuar një subjekt, krijon një hije, domethënë një hije të shkaktuar nga drita, p.sh.: kjo unazë hedh një hije mbi mua = "kjo unazë më bën hje" = kjo unazë më shkon shumë (më jep hir, hijeshi, elegancë, etj.), është aq e ndritshme sa më hedh një hije. Me vetëm një fjalë, "hje", arbërishtja është në gjendje të shprehë një koncept domethënës, të gjerë, të fuqishëm, të thellë dhe shprehës.

Dy vargjet e tjera të strofës marrin tonin shakatar, me një qesëndi të personit që është subjekti i poemës, kur i thuhet "e ke lënë kapelen si lypës" "Shapka të u mbet gjallë pëcendi", me përdorimin e fjalës së huazuar dialektore "pezzendi" (që do të thotë i mjerë, i varfër). Pastaj është pjesa problematike e dëgjimit midis sekondave të 42-të dhe të 48-të, e cila, megjithatë, siç u përmend, mund të gjurmohet deri te [Të u sgrisën veshët] - [Veshët e tu u grisën], duke rënë kështu plotësisht dakord me analizën e Breu-Glaser në rimodulimin e tyre të transkriptimit origjinal të Milan Rešetar,[10] domethënë përdorimin metaforik të "veshëve" që mund të reduktohet me zgjerim deri te "buzët" e kapelës. Prandaj, kuptimi i përkthimit të plotë të dy vargjeve mund të propozohet: "Të janë shqyer strehat dhe të ka mbetur vetëm baza." Regjistrimi i pjesës së dytë, në të cilën prezantohet Z. Domenico Peta, zgjat 38 sekonda

[9] Alberto Mario Cirese - I canti popolari delle colonie albanesi del Molise, 1957, (Cap. XV) n.556 fq. 18

[10] Elvira Glaser, Walter Breu: "Stimmen der Vergangenheit: Die ältesten albanischen Tonaufzeichnungen von 1907, 1914 und 1918 aus Wiener und Berliner Archiven". 2010, 2.2.2, pk. n. 17.

nga 90 sekondat gjithsej; midis sekondave të 55-të dhe 58-të, regjistrimi bëhet "i magjepsur" dhe emri "Ming Peti" dëgjohet i përsëritur tri herë. Pastaj vazhdojmë me dëgjimin deri në fund të regjistrimit, me shumë pak vështirësi në dallimin vetëm të fjalës së fundit.
Unë jam Domenico Peta, prezantohet i intervistuari në regjistrim: “U jam Ming Peti”. Mbiemri i vërtetë i regjistruar në regjistër është, në fakt, PETA, dhe jo PETI siç përmendet në Breu/Glaser, meqenëse Ming Peti është forma e përcaktuar e Ming Peta në dialektin arbëresh. "Të katundit Munxhufunit, Italia", thotë ai, nga fshati i Montecilfones, Itali. Në fakt, folës të tjerë në atë kohë do të kishin thënë: "Ta horës ta Munxhufunit". Përdorimi i "Të" në fakt mund të gjurmohet deri te "Ta". Termi "katund" që do të thotë qytet/fshat ishte dhe është në përdorim në qytetet e afërta në Puljen Veriore (Kieuti, Kazalvekio), në Kampania (Greci), dhe në shumë komuna të tjera në Bazilikatë dhe Kalabri. Në Montecilfone, Ururi, Portokannone dhe Kampomarino (Molize) dhe në fshatrat arbëreshe të Sicilisë, termi i përdorur është, në vend të kësaj, "horë/hora" me rrënjë nga fjala greke chóra/χώρα. Në Kalabri (Frashineto, Specano Albaneze, etj.), termi "*hora*" përdoret ende, por për të treguar një qytet (madje edhe një italian) që është më i madh se një fshat. Pra, "le të shkojmë në Kastrovilari ose Koriljano", thonë ata, pikërisht, "*Vemi te Hora*". "Gjaku shprishur" ose "Gjaku shprisht" është termi i përdorur gjatë shekujve nga diasporat arbëreshë të përhapura në të gjithë Italinë me migrimet e njohura, por më vonë edhe në pjesën tjetër të botës me migrimet pasuese të arbëreshëve italianë drejt Shteteve të Bashkuara, Amerikës Latine, Kanadasë, Australisë, Evropës dhe rajoneve të tjera italiane. Një term që është një markë origjinale, një shenjë shumë dalluese dhe identifikuese, me kuptimin e thellë të një lidhjeje unike, por të shpërndarë, "shprishur". Ndonjëherë përdoret edhe si një përshëndetje identifikuese "gjaku ynë i shprishur". Kuptimi është i ndryshëm në shqipen moderne, ku kuptimi i “gjaku i shprishur” do të thotë gjak i derdhur ose gjak i hedhur, kështu që ndonjëherë, nëse nuk sqaroheni me bashkëbiseduesit tuaj shqip, mund të lindin keqkuptime të sikletshme. “***Neve na pruri Skanderbergu, ossia Xhorxhi Kastrioti***”. “Skënderberg”, pra Giorgio Castriota, na solli tek ne”, deklaron me krenari zoti Domenico. Në kohën e tij, miti i Gjergj Kastriotit, i njohur si Skënderbeu, duhet të ketë qenë i pranishëm; nuk e di dhe nuk kam prova për të thënë se sa të vetëdijshëm historikisht për të ishin ata në Montecilfone. Është e vërtetë që figura e heroit ka përfaqësuar dhe përfaqëson një simbol të përkatësisë dhe një pikë referimi për arbëreshët, të dobishëm për ruajtjen e identitetit dhe unitetit gjatë dhe pas migrimeve. Gjurmët që kam arritur të gjej në leximet e mia modeste kanë të bëjnë vetëm me disa pohime të supozuara, më e përsëritura prej të cilave është:"migrimet filluan pas vdekjes së Skënderbeut". Prof. Di Lena në librin e tij të lartpërmendur fillon me një pohim simbolik: "Nuk kemi informacione të dokumentuara mirë mbi mbërritjen e shqiptarëve në Molize dhe ndoshta nuk do të kemi kurrë asnjë".[11]
Kjo sigurisht nuk e mbyll diskutimin, por përkundrazi e rihap atë me pyetje dhe kuriozitete të reja. Shqiptimi "Skanderberg" në vend të Skanderbeg duket të jetë një shprehje më dialektore (e përdorur fillimisht edhe nga Di Lena). Folësi, pasi tha Xhorxhi dhe jo Gjergj, përdori fjalën e huazuar nga italishtja “ossia”. Kjo tregon se në fillim të shekullit të kaluar, fjalë të huazuara nga italianët dhe dialektet lokale ishin tashmë të pranishme dhe në numër të madh. Në rastin e z. Domenico Peta, i cili ishte i kulturuar nga klasa dhe profesioni, fjala e huazuar e përdorur është mjaft e rafinuar. Dhe sidoqoftë, "ossia" duket se ka një rrënjë të përbashkët me "ose". Në atë kohë, dhjetëra fjalë u "huazuan" nga dialektet e qyteteve aty pranë dhe më pas u përdorën çdo ditë; sot, ka shumë më tepër; të gjithë këta terma padyshim janë "arbëreshizuar" nëpërmjet lakimit të emrave, zgjedhjes së foljeve, përdorimit të lidhëzave dhe formave të tjera gramatikore. Pjesa e fundit e prezantimit të z. Peta meriton një koment analitik, si për formën dhe fjalorin e saj, ashtu edhe, mbi të gjitha, për përmbajtjen e saj.

[11] Matteo Giorgio Di Lena: “Gli Albanesi di Montecilfone”. 1972, fq. 17.

"imi ka këta kuarte e ngë mën'të dimi mosnjë nuticje ta ata çë kur i lërëm."

"Ne jemi në këto vende dhe nuk mund të dëgjojmë më lajme për ata që kur i kemi lënë."

Emri në shumës "kuarte" përdoret nga Peta për të treguar një pjesë gjeografike në kuptimin e fjalëve vende/pjesë/vendndodhje/faqe/zona, domethënë vendin ku u vendosën migrantët arbëreshë. Rrënja e fjalës duket se lidhet me fjalën e huazuar "*kuart*", lagje; në arbërisht dhe shqip fjala më e zakonshme është "vend", e cila përdoret gjithashtu zakonisht dhe në Montecilfone, kështu që Peta mund të ketë thënë edhe "*ka këto vende*". E kam transkriptuar besnikërisht "*ngë mën'të dimi*" (nuk mund ta dimë); në fakt, termat për "ne mundemi" në Montecilfone janë, aktualisht, "*bën'të*" dhe më rrallë "*mun'të*" që janë të dyja kontraktimet e folura të shkrimit "*mund të*". Një tjetër huazim nga italishtja është termi "*nuticje*" (lajm); sot mund të themi "*ngë thuhet më mosgjë*" (asgjë nuk thuhet më) ose "*ngë xërëm (gjegjëm) më mosgjë*" (nuk kemi dëgjuar më gjë). Fjala e fundit e thënë, të cilën mendoj dhe shpresoj e kuptova vetëm pasi e dëgjova vazhdimisht dhe ngadalë, është: "*i lum, o i lëm, o i lërëm*". Interpretimi im personal, për të cilin jam mjaft i sigurt, është se secila prej tri shprehjeve të mundshme çon, në çdo rast, në të njëjtin rezultat interpretues të përkthimit, i cili nuk mund të jetë tjetër veçse: i lamë. Temat dhe përmbajtja e pjesës së fundit të regjistrimit 654 janë shumë të rëndësishme dhe emblematike: ***(a)*** deklaratë përkatësie, me një komponent të fortë identiteti; ***(b)*** pohim i dhe prejardhjes së lidhur me figurën historike, heroike dhe mitologjike të udhëheqësit të madh dhe Princit Gjergj Kastriot Skënderbeu - Gjergj Kastrioti Iskender Beğu, një figurë me një rol shumë të rëndësishëm dhe shumë identifikues; ***(c)*** identifikim i vendndodhjes gjeografike të mbërritjes dhe përshtatje e mëvonshme, në simbiozë me tokën amtare; ***(d)*** dëshmi e keqardhjes së thellë që nuk jemi më në gjendje të dëgjojmë lajme për "ata që lamë pas!"; ***(e)*** mall i përzier me melankoli të ngjallur nga kujtimi i paraardhësve (ata) të lënë pas në atdheun e tyre. Kjo thellësi ndjenjash, kujtimesh dhe përvojash, e përmbledhur në disa fjalë të përzemërta, është një tipar i përbashkët midis popujve migrantë dhe diasporave. Për arbëreshët, kjo mbetet një tipar dallues dhe gjendet vazhdimisht në letërsi, tradita, këngë, rite fetare dhe aspekte kulturore, si dhe në jetën e përditshme. Ka shembuj të panumërt të kësaj lidhjeje të thellë dhe kujtimeve të përmalluara, ndoshta një prej të cilave është kënga tradicionale "Moj e bukura More". Kjo është kënga që përmbledh në vargjet e pakta dhe në dukje të thjeshta të dy strofave, të mbushura me një formë poetike unike, të gjitha këto ndjenja të lidhura me identitetin e një populli. Një këngë shekullore, të cilën do të doja ta ripropozoja dhe në gjuhën e folur në Montecilfone, në një version më të kuptueshëm për ne. Kënga përdoret ende sot në shumë komunitete arbëreshë në jug të Italisë, veçanërisht në Kalabri dhe Siçili, por edhe në të gjithë Arbërinë italiane, në Shqipëri, dhe, guxoj të them, është gjerësisht e njohur dhe e përhapur në të gjitha anët.

Demetrio Camarda 1866[12]	*Transkriptim*	Arbërishti Munxhufunit
Ὦ ἐ βούκουρα Μορέε, Τζὲ κούρε τε λjέε (λάσζε) Μῆ νήγκε τε πέε! Ἀτjὲ κάμ' οὔ ζότιν-τάτε Ἀτjὲ κάμ' οὔ μήμμεν τ' ἴμε Ἀτjὲ κάμ' οὔ τ' ἴμ' βελᾶ! Ὦ ἐ βούκουρα Μορέε, Τζὲ κούρ' τὲ λjέε (λάσζε) Μῆ νήγκε τε πέε!	*O' é bùkura Morée,* *Tçé kur te liée (làsçe)* *Me nghe te pée!* *Atjé kàm ù zotin-tàte.* *Atjé kàm ù memen t'ime.* *Atì kàm ù t'im velã!* *O' é bùkura Morée,* *Tçé kur te liée (làsçe)* *Me nghe te pé!*	Moj a bukura More, çë kur të lëra më ngë të pashë! Atja kam u zotin t'at. Atja kam u m'ëmën ime. Atja kam edhe tim vulla! Gjithë mbulur ndën një dhe. Moj a bukura More, çë kur të lëra më ngë të pashë!

[12] Demetrio Camarda "Delle Colonie Greco-Albanesi di Sicilia" 1866 fq. 126-pk 1. [*e Nicolò Figlia "manoscritto a Chieuti (Foggia)"*]. 1708, n.d.

Fjalët e zotit Domenico Peta "ngë mën'të dimi mosnjë nuticje t'ata çë kur i lërëm" përmbledhin bukur mesazhin, kuptimin dhe ndjesitë e vargjeve të këngës "Moj e bukura More".
Nga të njëjtat fjalë lindi ideja për librin dhe këtë artikull[13]

Përfundime

Përpjekja për ta marrë përsipër këtë punë, në moshën time dhe pa asnjë përvojë apo aftësi, në fillim më frikësoi mjaft.
Pasioni, frymëzimi dhe tërheqja e temës që rrethonte pak minutat e fillimit me këngët dhe tekstet e Sekretarit të Qytetit, Domenico Peta, ishin, në fakt janë, forcat e vërteta lëvizëse pas hulumtimit.
Regjistrimet jane marrë nga Milan Rešetar në një gramafon nga viti 1907.
"Regjistrimet e Para", më të vjetrat ndonjëherë, nga një person nga Montecilfone dhe në dialektin arbëresh të Montecilfones.
Gjithashtu shfrytëzova këtë mundësi për të folur për qytetin tim të lindjes dhe gjuhën time amtare, gjuhën që nëna ime më fliste dhe më këndonte kur më jepte gji (*më jipi sisën*): dialektin arbëresh të Montecilfones.

Referencat

[1]. Cirese Alberto Mario: "I canti popolari delle colonie albanesi del Molise". 1957;
[2]. Demetrio Camarda: "Delle Colonie Greco-Albanesi di Sicilia". 1866;
[3]. Desiderio Gioacchino: "Montecilfone - Argomentazioni sul Canto Popolare". 2025;
[4]. Di Lena Giorgio Matteo: "GLI ALBANESI DI MONTECILFONE". 1972;
[5]. Glaser Elvira, Breu Walter: "Stimmen der Vergangenheit: Die ältesten albanischen Tonaufzeichnungen von 1907, 1914 und 1918 aus Wiener und Berliner Archiven". 2010;
[6]. Lambertz Maximilian: "Italoalbanische Dialektstudien ". 1924;
[7]. Rešetar Milan: "Protocollo dell'Archivio Fonografico Statale dell'Accademia Austriaca delle Scienze (Vienna)"; n.d.
[8]. Tagarelli Antonio: "Studio antropologico della comunità arbëreshe della Provincia di Torino". 2004.

[13] Kjo vepër u përkthye nga italishtja në bashkëpunim me Alesja Aliu dhe me këshillën dhe mbikëqyrjen e Lura Baçi.